

Гуржій Олександр (м. Київ)

Доктор історичних наук, головний науковий співробітник
відділу історії України середніх віків та раннього
нового часу Інституту історії України НАН України.
УДК (947.6):124.4«В.Сосюра»

НАШ ВОЛОДИМИР СОСЮРА: «ВІРА В СВІТЛЕ МАЙБУТНЄ» (АСОЦІАТИВНІ НОТАТКИ НА БЕРЕГАХ ПРОЧИТАНОГО)¹

У статі подається авторський погляд на деякі сторінки життя і творчості українського письменника Володимира Сосюра.

Ключові слова: *Володимир Сосюра.*

Спочатку особисте. «Наш» — у даному контексті означає — близький за духом, родинний (у книжках, статтях, теле- і радіовиступах). Враження перше — однозначно «свій», національний, такий, що своїми думками проникає в найнайпотаємніші закутки внутрішнього сприйняття та свідомості інших. Враження друге, котре не полишає ні на мить при читанні його творів: «вічно» гнаний і переслідуваний владою, опозиціонер, не раз звинувачений у відвертому націоналізмі, людина, яка змушена ледь не до кісток «відмиватися» від постійного обтрікування та перекручень думок різними офіційними «товаришами».

У нашу родину Гуржіїв-Корнієнків, яка походить із селян з Черкащини, його творчість входила органічно з часом, поступово, але назавжди. Найбільше через зачарування високим письменством мого батька Івана Гуржія (бо сам з дитинства любив читати й декламувати вірші), його юнацьку потенційну закоханість у мистецтво, а також студентське романтичне бажання спілкуватися з представницями чарівної статі на високих нотах пишномовства. Писав він і власні вірші, що, зрозуміло, єднало. Спочатку, звісно, виникали всілякі нотатники та записні книжечки з різноманітними виїмками з Сосюриних публікацій у масовій пресі. Причому, незважаючи ні на які суворі періодичні заборони його творів тогочасним тоталітарним режимом.

Зокрема, в «Записній книжці» № 4 (1937–1938 рр.) І. Гуржія між уривками з поезій О. Пушкіна та Г. Гейне, поряд з латинськими висловками, занотовано з Сосюри²: «...Як волосся розхристане, миле / І як зір, що у нім океан... / Ми з тобою про щось говорили / І слова ті були, як туман. / Пестив щоки мені ніжний вітер, / Ми казали про місячний сніг... / Та слова не могли ті відбити / Всю безодню бажань золотих». («Хвилі», 1934 р.). Або інше, поряд: «...Що ти? З ким ти? Де? / Ніжний квіте мій! / За вікном гуде / Тільки вітер злий...». («Зима», 1936 р.).

Далі в нотатнику, через декілька сторінок, була спроба виписати щось з вірша поета «Зорі». Навіть виведено слово «Швидко», але потім перекреслено і «справа» чомусь призупинилася... Мабуть, це через те, що вірш занотовано в іншому місці записної книжки. Отже, твори В. Сосюри регулярно перечитувались.

Упродовж 1939–1941 рр. батько зробив вибірку з таких окремих публікацій: «Серце» (К., 1931), «Вибрані поезії» (1932), «Марія» («Літературний журнал», 1940, № 3). Наступна ж нагода для записів з поезій В. Сосюри випала І. Гуржію вже після війни, коли він вчився в аспірантурі Інституту історії АН УРСР (м. Київ, 1947 р.) — то був вірш «Васильки» (1938 р.).

Втім, особливу увагу він приділив віршу «Серце», а саме таким рядкам: «...Обличчя в тумані чие? / І хто з ким на сонячнім герці? / Я стримаю серце своє / Українське / розхристане / серце».

Багато років потому, коли батько став досить публічною особою й знаним не лише в республіці, а й далеко поза її межами вченим-істориком (В. Сосюра вже 1927 р. сміливо заявив про себе: «Я ж — відомий український поет», — у вірші «Коли поїзд у даль загуркоче...»), вони зустрічались на офіційних заходах під егідою вищих керівних бонз, на періодичних міжреспубліканських «днях культури», в процесі діяльності Українського товариства дружби і культурних зв'язків із зарубіжними країнами тощо. Зрозуміло, мешкаючи в один час у Києві, проживаючи в будинках на центральних вулицях, які знаходились поряд («вул. Свердлова» і «вул. Леніна»³), вони бачилися й випадково в різних публічних місцях.

До того ж, у будинку по вул. Свердлова, 10, де побутувала наша сім'я з 1956 р., проживали посадовці різних рангів і доволі відомі вчені, письменники, між якими, звісно, частенько точилися розмови про суспільно-політичне життя в країні. Нерідко оповідалися якісь епізоди чи байки, пов'язані з надзвичайно популярним актором комедійного жанру М. Яковченком, казкарем «дідом Панасом» та багатьма іншими, яких і мені нерідко доводилось бачити «вживу» на нашій вулиці. Не минали й Сосюру...

Сусід-школяр Славко якось переповів мені розмову дорослих про те, що ніби дружина поета нерідко зачиняє свого чоловіка в кімнаті на ключ і не випускає доти, аж поки не напише вірша — щоб заробити більше грошей для родини. Такі побутові цікавинки з життя неординарних людей нас, підлітків, неабияк вражали. Батько Славка — чудовий мовознавець і свідомий українець Іван Варченко, який неодноразово отримував «на горіхи» за свої національні переконання, ввів правило в сім'ї: увечері, коли всі домашні збиралися разом у квартирі, декламувати декілька

сторінок з творів художньої літератури. Звучали й вірші Сосюри. Пригадую, ще учнем 6-го чи 7-го класу я на таких «вечорах» вперше почув вірші Сосюри про його онуку Орісю, десятки яскравих поезій...

Почуте сильно вплинуло на мене й коли в школі, в нашому класі, почали знайомитися з біографію поета (слід визнати: «відшліфовано», нудно, у вузько офіційному трактуванні), то я вирішив вивчити поза шкільною програмою (в курсі «за власним бажанням, для загального прочитання») вірш, багато разів декламований моїм батьком у колі друзів — «Так ніхто не кохав...». Дуже хотілося вразити цим «дорослим» інтимним поетичним твором моїх ровесників у класі.

Пам'ятаю ще такий випадок, уже з власного студентського життя (1972–1977). Тоді я «лірично-романтично» налаштований юнак, як і багато хто з молоді, пробував щось там собі віршувати, творити «невеличку прозу», напрочуд простеньку. Я цілком усвідомлював незрілість більшості з того, що виходило з-під пера. Проте, дуже великим було бажання друкуватися... То ж вирішив трохи схитрувати: в мене нерідко з'являлися вірші «патріотичні» й на «злобу дня» — про комсомол, загиблих героїв-космонавтів, війну й ветеранів. Однаково, друкували мало. Лише декілька поезій проторували собі шлях на шпальти однієї багатотиражки (до 1 тис. прим.) «чужого» вузу. Тому деяким не зовсім було зрозуміло, як я — студент Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, туди потрапив. Правда, поряд з публікаціями було зазначено: «творчість наших читачів». Всього цього мені, зрозуміло, видавалося замало. Тому пишу ще більш «патріотичний» вірш під назвою «Любіть Україну!» Ну, думаю, його вже точно надрукують у республіканській пресі, бо «такий як треба».

Слава Богу, перед тим, як кудись «запустити» свій поетичний твір, приніс його своєму дідові — журналісту Івану Корнієнку — для «прочитання». Він, лише глянувши на назву, за голову схопився. І на мене напустився: «Ти що, з розуму з'їхав? Сосюру за вірш з такою ж назвою ледь не “посадили”!⁴ І ти туди ж?!».

Я, звичайно, про вірш В. Сосюри чув, навіть дещо знав про наслідки з ним пов'язані, але до того часу ще не прочитав. Існувала офіційна заборона на нього. А тому, де і в кого взяти, щоб «не заклали»?

Дідові ж пояснюю: «То ж Сосюра! А в мене про партію, народ...», а він: «Нічого не хочу слухати від тебе з цього приводу! Ти ще тільки студент, потрапиш “на замітку”, що тоді буде?!». На тому все й скінчилося, а мій «бідолашний» віршик канув десь у анналах моєї незграбної творчості.

Хоча все це особисте ... Можливо, не так вже й важливо, і про нього не варто було б писати, а залишити назавжди лише в спогадах? Просто хотілося хоч трохи показати сприйняття постаті поета та його творчості

людьми в 30–70-х роках минулого століття, так би мовити, на побутовому рівні. Нині ж досить багато відомо про труднощі життя та часом нестерпні умови діяльності В. Сосюри, внутрішній світ і оточення митця, про що видрукувані численні спеціальні праці, підготовлені й захищені ґрунтовні дисертації, створені персоніфіковані документальні та телевізійні фільми тощо. Проте ще залишається до кінця не досягнутим те, як за умов кривавого режиму Леніна–Сталіна, жорстокого диктату верхівки комуністичної партії СРСР йому вдалося зберігати власну гідність і ніким необмежену віру в світле майбутнє нашого народу? І взагалі цікаво, як саме відображені і з чим пов'язані сподівання, що «офіційно» на різних етапах історичного процесу з'являлися в світ з-під чарівного пера В. Сосюри? Виявити їх відвертість часом стає надзвичайно складно: через зрозумілу і досить часту утаємниченість деяких суспільно-політичних поглядів поета, неможливість за тих умов повністю розкритися, вимушене лавірування виразами й художніми образами під пильними і настирливими, до болю та жаху, стеженнями «вождів» і «вожчиків», невсипучих «товаришів» з ЧК, ДПУ, НКВС, КДБ...

Тепер про основне. В. Сосюра, як найяскравіший представник багатого на жакливі життєві випробування (нерідко на межі загибелі, вже починаючи з дитинства), вкрай плутаного обставинами та владою покоління — царський режим, як у калейдоскопі часу, змінювали більшовицький «червоний» диктат і протистояння йому «білих», а також національно-свідомих українців⁵, засилля рад і КППС — у своїй вистражданій і неповторній на колорити творчості відобразив еволюцію не лише власних поглядів і вподобань, а й величезної кількості сучасників (селян, робітників, зубожілої інтелігенції), тогочасну віру та сподівання в «світле майбутнє». Водночас, не все те, що відчайдушно полонило розум і серце поета, відкрито й у повній мірі вмщував змучений моральним і фізичним болем творчий рядок, доходило до часто деформованих комуністичною ідеологією сприйняття та свідомості простого читача. Жорсткий самоконтроль, внутрішнє особисте рецензування «просіювали» й нерідко не пропускали на папір сакраментальні авторські думки, адже набутий досвід всіляких негараздів і прилюдного «побиття» різного ґатунку функціонерами доволі швидко засвоювався, болоче гостро проникав до самих кісток поета.

Зокрема, стосовно періоду написання збірки «Червона зима» (побачила світ 1921 р., але на титулі зазначено 1922 р.), перебуваючи на посаді інструктора преси при ЦК КП(б)У в м. Харків, він так описав свою «поетичну лабораторію» в біографічному романі «Третя рота»: «Я перекреслюю і виправляю рядки віршів у голові, а не на папері, а коли виливаю образи на папір, то жодних перекреслень і виправлень не буває.

Звичайно, іноді я виправляю і перекреслюю на папері, але, як правило, поетична лабораторія у мене в голові і в серці» (с. 222–223)⁶.

Тут же автор твору додав: «Я записався в марксистський гурток при агітпромі ЦК». Від себе дозволимо риторично запитати: для чого саме — підвищення майстерності викладу слова чи, можливо, через те, що нічого іншого не залишалось, як зблизитися з «творцями-професіоналами» марксистського табору? І це сталося саме тоді, коли Володимир Миколайович відчув таку «щасливу спустошеність», якої більше не було ні до «Червоної зими», ні після?

І раптом, украй неоднозначне зізнання: «Між іншим, моє інструкторство показує, яка чула і прекрасна більшовицька партія [тут щирість чи гірка іронія? — *О.Г.*]. Як мати, в особі тт. Піонтек, Кулика, Коряка, Блакитного, вона зрозуміла мою душу поета, майже не пристосовану до життя людину [і це після стількох років поневірянь, всього того, що довелося побачити і відчутти, без перебільшення виразу, «на власній шкурі»?! — *О.Г.*], і давала мені всілякі поблажки, “панькаючись” зі мною, як казали мої вороги, на протязі довгих років і піднімаючи мене доброю рукою, коли я падав серцем на гостре каміння життя» (с. 223).

Як то кажуть, автору цитованих рядків, звичайно, видніше! Втім цікаво: а хто ж призводив творчу людину, неординарну особистість до того падіння «на гостре каміння життя»? Хіба не та ж сама «чула і прекрасна більшовицька партія», як «мати» у своїх «рідних і пристрасних обіймах» обірвала в один, 1937 рік, життя українських письменниці Люціани Піонтек, її чоловіка, партійного та громадського діяча, письменника Івана Кулика⁷, критика Володимира Коряка, а також прискорила кончину поета Василя Блакитного в 1925 р., коли тому виповнилося всього 30 років?

Володимир Миколайович був добре обізнаний з цими та схожими біографічними фактами друзів-колег. А тому деякі його «зізнання» в любові до «великої партії» здебільшого виглядають, принаймні, вимушеними, зробленими «для чужого ока», в контексті власного «покаяння» за попередні «хитання» та «сумніви». Наприклад, як ось це, де ніби зневіра в Бога напрочуд поєднані із значущістю організації більшовиків: «Велика партіє. Якби я вірив у Бога, я б молився тобі, так я люблю тебе і схиляюся перед тобою [так перед Богом чи тільки партією? — *О.Г.*] як твій смуглявий син, якому ти дозволила і допомогла залишити до сивого волосся дитячу душу [тобто: наївність? — *О.Г.*] і юну пісню, що живе тільки тобою, моя партіє, мати моя геніальна!» (с. 223).

Проте час від часу, десь з глибин щиро-справжнього внутрішнього «Я», проривається назовні нічим не прикрита, тривка і потужна образа на партійних бюрократах, яких майстер художніх образів не міг органічно

терпіти, як і всіляких чинуш, котрі загубили власну людську душу та гідність через «согласовать», «углубить», «провернуть», «протереть с песочком» тощо (с. 241).

У найближчому оточенні В. Сосюра роз'яснював, що на все дивиться як поет, із сприйняттям митця: на книжки, людей, життя у всій його складності, мистецтво та знання... Разом з тим наголошував (правда, не знаємо, кого хотів у цьому переконати — себе чи різних спостережливих «товаришів»): «Як комуніст, борючись за лінію партії в житті (я знаю, що лінія партії — лінія трудового народу, і, якби партія в своїй боротьбі за комунізм не додержувала на основі марксо-ленінізму лінії народу, вона б не була комуністичною партією), я знаю, що ми не тільки учні, але й вчителі народу» (с. 244). Водночас, про себе особисто несподівано заявляв, ніби роблячи «кульбіт» серед власних офіційних висловлювань і запевнень: «Я не можу і не хочу йти попереду народу, я хочу йти з ним [! — *О.Г.*], хочу злитися з ним і дивлюся на нього не зверху вниз, як дехто, і не знизу вгору, як дехто, а просто в вічі, як моєму батькові колись дивився і якого любив так, як зараз люблю народ. Але це вже від філософії».

Можливо, і від філософії. Як на нас, то досить завуальовано й двояко за змістом. Особливо тоді, коли пригадаємо гасла, свого часу кинуті більшовиками/комуністами в народ: «Партія — наш рульовий», «... — авангард народу». Отже, виходить, за непрямим твердженням самого В. Сосюри, він не хоче бути попереду, а тільки серед простих людей. Що, в свою чергу, можна зрозуміти і так: при всій «громогласності» на той період ідеологічно заангажованої фрази: «я — комуніст ...» (куди ж уже ясніше та чіткіше) все ж таки майорить, пробивається згусток сумніву, — а якщо партія не буде дотримуватися «лінії» власного народу? Що тоді?

Поет, із цілком зрозумілих нам сьогодні причин, не доводить до кінця власної думки, але вона достатньо очевидна. Вона, як вкрай натягнута нитка, може обірватися раз і назавжди... Як і зникнути віра у «велику партію». До того ж, з глибини поетової пам'яті раз у раз виринали на поверхню душі спогади-образи, мовляв, він «хохол — Мазепа». Та їх В. Сосюра, знову ж таки філософськи сприймаючи, пояснював: «Ну, то було від “разделяй и властвуй”».

Однак існували й більш відвертіші несприйняття його особистості, абсурдно-некритичні звинувачення й оцінки творчості. Навіть з боку поважних у «народі» колег, таких, зокрема, як поети Поліщук, Шмигельський, Наталія Забіла ... Так, остання ніби казала прямо в обличчя Сосюри (з його слів): «Если ты хочешь знать, так в партии тебя держат потому, что ты поет, а так тебя давно уже надо вышвырнуть из партии».

В свою чергу, запальний і не досить обережний на вирази, Володимир Миколайович також не ліз у кишеню за словом і не соромився в характеристиках стосовно напрацювань своїх «побратимів». Наприклад, щодо збірки поезій Валер'яна Поліщука⁸ «Громохкий слід», офіційно схваленої «на горі», і яку Наталія Забіла й її другий чоловік, письменник Антон Шмигельський «охрестили» геніальною, класифікував таким чином: «Вона геніально видана, але в середині в неї г...» А Н. Забілу, з якою періодично виникали гострі суперечки, а то й сутички фізичного характеру, називав «безпартійною ідіоткою!» Інколи в такій «боротьбі» йому одривали рукав від новенької дохи, не виплачували гонорари, та ще й били «по морді» (с. 245).

Проте, в контексті означеної теми, звернімося безпосередньо до змісту поезій В. Сосюри. Вже замолоду (втім достатньо «зрілим» юнаком) він бачив перед собою шлях у майбутнє тільки на «швидкому потязі до Комуни». Навіть тоді, коли працював у нестерпних умовах, впроголодь на заводі любої його серцю Донеччини. При цьому він наповнював відповідним пафосом рядки віршів про «високу народну» установу — ВУЦВІК, біля якої весь день юрмилися відвідувачі, віталися навіть незнайомі між собою люди («Ніби в райдузі панелі...», 1925 р.). У вірші спостерігається «чистої води» славословлення вищої партійної установи більшовиків з її провідником В. Леніним. Завдяки ним, як стверджує поет, він зміг навчатися в школі, отримати освіту. Правда, коли не враховувати той факт, що народився він 1898 р. і значною мірою проходив свої «університети» ще за царського режиму.

Досить характерним і, очевидно, цілком зрозумілим, як на той період (смерть «головного вождя» в 1924 р. і пов'язана з цим пропаганда його «безсмертя») є вираз про руку компартійного «небожителя» — «ніжна і прозора». Що нині аж ніяк не сприймається через загальновідомі історичні факти, правду про В. Леніна та його камарилью. Втім у 1925 р. поет римував ще таке: «Я іду до клубу. Над столом червоним «Що зробив?» питають очі Ілліча. / І скажу йому я, що ходжу в райшколу, що до нього тільки мої думи мчать. Усміхнуться очі. Й слухати я стану, що до нас говорить у листі ЦК. / І здається, чоло моє гладить ніжна і прозора Леніна рука». («Падають сніжинки ласкаво і млисто ...»).

Дуже характерний такий «психологічний» етап у сприйнятті постаті В. Леніна. Ще навчаючись у школі, Володимир Миколайович написав російською мовою поему «1918 год», яку безпосередньо присвятив йому і читав юнакам. Особливо своєрідно виглядають у творі образи прощання з Леніним в останню путь, а саме: «Холодный звон минут ... нарву я черных лилий, / из них сплету венки для нашего вождя».

Чорні лілії (латаття), погодьтесь, досить незвичне поєднання зі штучно створеним, хай і вигаданим, «світлим образом всенародного керманіча». На наш погляд, тут зайве щось докладно коментувати, і так все зрозуміло — доба була така, «революційна». Коли навіть дворянин за походженням і поет за покликом душі О. Блок захоплювався тими подіями і співробітничав з органами ЧК! Проте в даному випадку не може не вражати вміння В. Сосюри вмістити в зовні прості за формою та змістом рядки інформацію і про поширення у відповідності до компартійних завдань клубної діяльності (у вигляді осередків пролеткультури), і про актуальність ленінської праці «Що робити?», і про необхідність навчання молоді в школі, навіть коли їй вже за двадцять, і, врешті, про створення культу Ілліча та його близькість до кожної простої людини — селянина чи робітника. Неосяжність тематичного бачення автора, при всій тенденційності його відображення, дійсно не може залишити байдужим. При всьому тому — талановито, слід визнати!

В 1926 р. кардинальні зміни в країні (наступного року святкуватимуть десятиріччя «Великої жовтневої революції» і п'ятиріччя утворення СРСР) спонукали поета повністю переглянути свої погляди на національно-визвольні змагання 1917–1921 рр. і, насамперед, особисту участь у них. Його ніби вже не жахають ріки крові, як до цього, бо він заявив у вірші «Мати»: «Друга мати у мене тепер — революція ... всього ... світу!». І вбачає свою подальшу місію в оспівуванні «індустрії Комун». Звертаючись до рідної людини, закликає: «Мамо, мамо! Не плач, не треба ..., бо твій Володька, Комуни боян...».

У 1930–1940-х рр. серед доробку В. Сосюри все активніше з'являлася партійно-сталінська тематика і вже безпосередньо вірші присвячувалися новому більшовицькому вождю, який знаходився високо над народом, ніби сизокрилий орел літав над горами. Він все бачить і чує, зокрема і те, як О. Довженко створює «націоналістичні» фільми, а В. Сосюра пише свій славнозвісний вірш «Любіть Україну!». На думку вождя, неабияк «перебільшено патріотично» ставляться ці двоє «товаришів» до рідної землі, власного народу! Тому і надходить наказ «згори»: «Ату їх, ату!». Врятовувало диво. Щодо цього існує декілька версій. Про одну з них оповів сам Володимир Миколайович так у листі до Сталіна: «В 1934 году меня исключили из партии как зоологического националиста, а я не мыслю жизни без партии. Меня доводили до мысли о самоубийстве, но я не сделал этого потому, что слишком много страдал украинский народ, чтобы его поэты стрелялись». Він так «ридав над листом, що кров трохи не розірвала» його обличчя. Особливо над закінченням: «Ты мое единственное спасение и прибежище. Отец! Спаси меня!!!».

Проте Сосюру врятував швидше не зміст листа, а те, що дружина таємно його розпечатала і вклала туди довідку від психіатра про те, що поет деякий час лікувався відповідним чином. Прочитавши вміст у конверті, Сталін дуже швидко наказав: «Восстановить в партии. Лечить». У результаті: «Тоді секретар обкому каже: “Я считаю, что товарища Соссюру надо восстановить в партии с прежним стажем, с мая 1920 года и предложит Ленинскому райкому выдать ему партбилет”». І від такого рішення кімната захиталась і попливла під ногами митця, од щастя він «став легкий і крилатий!». Він вклонився членам бюро: «Спасибо, дорогие товарищи!», і, не чуючи під собою підлоги, вийшов (с. 293, 294).

Інша з версій, напівлегендарна, яка побутувала серед інтелігенції стосовно поета. Ніби, коли вже збиралися заарештовувати В. Сосюру, його попередив друг-побратим, наближений до урядових кіл П. Тичина. Саме тоді, ледь не за один день, побачив світ вірш-панегірик про Сталіна. Ця поетична похвала, як і перед тим, викликала відповідну позитивну реакцію вождя і той, як вважають, припинив на деякий час офіційну травлю митця. Більше того, в 1937 р., коли Сосюра переїхав до Києва разом із сім'єю, йому надали в «Роліті»⁹ квартиру (після того, як репресували Семиволоса, а потім Проня), 1939 р. за видатні заслуги в галузі розвитку української радянської художньої літератури нагородили орденом «Знак Пошани», а 1948 р. він був удостоєний державної премії СРСР.

Після подолання культу Й. Сталіна, в кінці 1950-х, у творчості В. Сосюри з'являється деяке нове звучання в його «ленініані», спостерігається менше пафосу, більше філософії та лірики. Про це, наприклад, свідчить зміст такого вірша (1958 р.): «Пливе минуле життя, неначе в споминів тумані... / Ось видно з бронзи бюст вождя на телевізорнім екрані. / На нього дивиться моя онученька. Там даль, знамена... / “Хто ж це такий?” питаю я. Й відповідь Оріся — “Ленін”».

Показовим є такий факт. У збірці, яка дісталася мені в спадщину від батька, «Лірика» В. Сосюри (К.: Державне видавництво художньої літератури, 1959. 496 с.), котра і нині зберігається в родинній бібліотечі, чомусь відсутня будь-яка передмова чи післямова до нього. А, думається, вони повинні були б вміщені в такому «солідному» виданні. Через це дещо «голо», незавершено виглядає не сам зміст, а внутрішнє оформлення книги. Що ж конкретно призвело до такої ситуації: випадковість, «концепція» видавців чи власне небажання поета, щоб хтось «чужий» щось там писав про нього в оціночному контексті?

Звідси спробуймо здійснити подумки певний «стрибок» убік, але ... не далеко і пригадаймо схожості при «оспівуванні» в творчості В. Сосюри та П. Тичини діянь компартії, причини, що зумовлювали це. На наш погляд, останній прикро, якщо не сказати більше — трагічно, еволюціонував від

своїх шедеврів на зразок «Сонячні кларнети» до «Партія веде» (хоч знаємо, чому і як уперше з'явився цей поетичний твір). Утім, у плані порівняння, цікаві оцінки В. Сосюри напрацьовань близької йому людини, колеги по перу — перше: «Ранній геніальний Тичина був вчителем моєї поетичної юності після Шевченка, Франка, Лесі Українки, Вороного, Чупринки і Олеся, бо я вчився у багатьох...» (с. 251); друге: «Я любив і люблю Тичину як нашого великого поета. Хоч і люблю в нім не все. Багато він дає до друку так звані поетичні відходи з його творчої лабораторії, що непокоїли і непокоять мене, бо я знаю, який це гігант, і стає боляче, коли він іноді, і не зовсім іноді, стріляє з гармат горобців. Але, не дивлячись на це, Тичина — геній, і таким він є не тільки для нас, а таким залишиться і для наших нащадків, коли ми мовно не зникнемо як нація» (с. 253).

Отже, В. Сосюра формально визнає той факт, що навіть геніальні поети можуть (за певних політичних обставин) поступатися своїми світоглядними принципами, але навіть за таких обставин всьому повинна бути межа. Зрозуміло, коли одна людина критикує за щось інше, то вважає, що саме вона нічого такого не робить, «не переступає», і знаходиться в рамках свого «морально вихованого Я».

Водночас, цитований вище уривок переконливо засвідчив: поет цілком усвідомлював, що для українців створені в країні такі умови існування, коли вони зникають як нація і є загроза незворотності цього процесу.

І раптом з глибини душі Володимира Миколайовича виривається на гору, полонить мозок думка-звинувачення: а в цьому ж винні і партія, і влада, бо несправедливо усувала від діяльності та знищувала кращих представників нації. «Як мені хочеться сказати, — наголошував він, — про тих, кого уже нема між нами. Кого *видерла з наших лав кривава рука порушників радянської заповітності, про тих, хто чудом лишився живим*» [с. 254, курсив — О.Г.]. І далі: «Так само і Пилипенка забрала та ж смерть, що зветься “порушенням радянської законності”, і Епіка, Куліша і багатьох, що *чесними і чистими очима дивляться на нас із вічності*, повними сліз і любові до народу, за яку вони пішли в безсмертя, бо пам'ять про них вічно горітиме в наших серцях» [с. 255, курсив — О.Г.]. «Як я їх всіх любив! — наголошував Сосюра. — І Хвильового, і Коряка, і Пилипенка, і Йогансена (поета-чародія), і Копиленка, і всіх, хто запалив своє серце огнем любові для народу і світив ним своєму народу на шляхах його героїчних шукань» (с. 263).

Як бачимо, навіть за тих складних умов безперервного стеження, коли частинами писався роман «Третя рота» (1926–1930, 1942, 1959 pp.), у своїх думках В. Сосюра повертається до безневинно репресованих осіб, своїх колег і близьких. Водночас пригадує і про свої поневіряння,

зокрема, навколо поеми «Махно» (1924), «за яку стільки випив горя, що й нащадкам стане». Безпосередньо Беленькая-Ситниченко, яка тоді навчалась разом з її автором на одному триместрі робфаку, і була вхожа до «товариша Д. Затонського» — наркома освіти, в зв'язку з цим категорично заявила: «Он не наш. Пусть у него хоть двадцать партийных билетов, но он не наш».

Проте «одкровення» автора біографічного твору раптом знову уриваються і про реальних катів-виконавців кривавих репресій він уже через декілька абзаців занотовує (ніби злякавшись): «На чекістів, справжніх чекістів, я дивився крізь святий [?! — *О.Г.*] образ Дзержинського. Іменно віра в наші органи безпеки і любов до них керували мною в поемі «ДПУ»»¹⁰ [с. 255, курсив — *О.Г.*].

Утім, навіть досвідчена головредатор Державного видавництва України Раїса Азарх висловила великий сумнів авторові щодо його щирості в зображенні образів і подій у поемі «ДПУ», а тому застережливо зазначила: «Насколько мне помнится из истории русской литературы, в ней никто не воспевал жандармов». За такі щирі слова й оцінку В. Сосюра непомірно образився на редактора і ... «перестав бути знайомим цієї дівчини»! Так, так, звичайно, все має свої межі... Навіть вчинки в своїх принципах, особливо тоді, коли це роблять непересічні постаті. Виходячи з історичної правди та враховуючи сучасні знання про недавнє минуле, а також з позицій сьогодення ... Азарх, безумовно, була права. Та й сам В. Сосюра зізнався: «Коли почалися арешти українських *радянських* [саме таких, а не якихось «буржуазних націоналістів», звернув увагу дописувач. — *О.Г.*] письменників, то мені *страшно стало, що розбилася моя віра в людей*. Я, ми знали дану людину як хорошу, чесну, радянську, — раптом вона — ворог народу» [курсив — *О.Г.*].

Проте у даному випадку щось не сприймаються повною мірою слова поета про його «розбитість віри». Адже в ньому продовжує палати справедливий гнів проти заповідяного владою беззаконня: «І так удар за ударом, і все в душу, душу народу, бо письменники — виразники народної душі». «Які ж вони вороги?!» — так і хочеться завершити думку Володимира Миколайовича.

Важливо зазначити і те, що в трактуванні «світлого» образу В. Леніна поет мав певні розходження з офіційно встановленими компартією канонами. Так, на одній з суспільно-політичних дискусій він заявив: «Ленін політично для мене вождь, а от щодо поетичних симпатій, то я з ним не згоден». Тоді на нього знову всі накиннулися, «як на ворога» (Гурінштейн, Міллер, Беленькая й інші). Хоч В. Сосюра і переконував присутніх у тому, що любить Леніна за його ідеї, котрі стали ідеями всього трудового народу і за які він «ішов на смерть». Однак йому ніхто не повірив (с. 257).

У результаті незабаром постало питання про виключення поета з партії більшовиків. З такою пропозицією погодилися всі члени політбюро робфаку, де він навчався (м. Харків). У відповідь на такий акт, дещо розгубившись і «в силу своєї *політичної розхристаності* і покладання надій більше на *класовий інстинкт*, а не на знання *уставу і теорії партії*» [курсив — О.Г.], поет виклав свій партквиток на стіл перед тим, хто звинуватив його у відході від «ленінських позицій».

Правда, знову у Сосюри вийшло «не зовсім так» і знайшлися інші «товариші», які звинуватили його в поступливості. Зокрема, голова тодішньої комісії «по чистці» в партійних лавах т. Кастанов, «старий більшовик» категорично зауважив: «Но вот вы, пролетарский поэт, как же вы могли сдать партбилет? Ведь он должен быть как сердце. А разве сердце можно вынуть из груди и отдать? Сдать партбилет — это политическое самоубийство. Без партбилета, как и без сердца, для коммуниста нет жизни. Пролетарскому поэту надо это знать» (с. 259).

Ну що на це можна відповісти? Так, вмiли гарно говорити «товариші» з партійного керівництва! Втім, коли настав час оголошення результатів «чистки», Володимира Миколайовича залишили в партії. Його радості з цього приводу не було меж, бо чітко усвідомлював: виключення з партії — то «смертна доля для комуніста»!

А тому відбулася така реакція на комісію, місце, де вона засідала: «Ленін дивиться на мене з стіни, тепло усміхається своїми мудрими примруженими очима і наче каже: “Признайся! Ти ж для красного слова, щоб бути оригінальним, говорив проти моєї любові до Пушкіна. Ти теж його любиш!” І душа моя відповіла Леніну: “Люблю! А ще дужче люблю тебе, великий, безсмертний!”».

Як бачимо, надзвичайно тяжкий життєвий і творчий шлях склався у В. Сосюри. Не менш звивисто, з глибокими вибоїнами, він пролягав до «прозріння» поета, хоч і не повного. Чому так сталося, а не інакше, — нині можна пояснювати по-різному. Однак головне те, що на всіх етапах розвитку Володимир Миколайович завжди продовжував вірити в «світле майбутнє» нашого народу, відображав найбільш оптимістичні сподівання своїх сучасників.

Як зазначалося вище, багато хто з його оточення, колег запально твердив: «Он не наш!». Дійсно, він не їх, а саме — наш. Не може бути нам чужою людина, яка щиро, від усього серця каже: «Яке щастя, що я — українець, що я син моєї прекрасної і трагічної нації!».

Гуржий Александр (з. Киев)

Доктор исторических наук, главный научный сотрудник отдела истории Украины средних веков и раннего нового времени Института истории Украины НАН Украины.

Наш Владимир Сосюра: «Вера в светлое будущее» (ассоциативные пометки на берегах прочитанного).

В статье предлагается авторский взгляд на некоторые страницы жизни и творчества украинского писателя Владимира Сосюры.

Ключевые слова: Владимир Сосюра.

Oleksandr Hurzhij (Kyiv)

Senior Scientist of the Department of Ukrainian History in the Middle Ages and Early Modern Times at the Institute of History of Ukraine at the National Academy of Sciences of Ukraine, Doctor of Historical Sciences, Professor.

Our Volodymyr Sosiura: “Belief in the Light Future” (associative remarks on the margins).

In the article, the author has proposed his own interpretation of some aspects of life and works of Ukrainian poet Volodymyr Sosiura.

Keywords: Volodymyr Sosiura.

¹ Виходячи вже із самої назви, зрозуміло, — автор цієї студії не передбачає подати всебічні та вичерпні характеристики поетико-етичних уподобань або суспільно-політичних поглядів видатного майстра слова, бо цілком усвідомлює: для цього необхідно досконально знати не лише його творчий доробок, а й особисте життя, численні оцінки сучасників, ретельне вивчення архівного матеріалу тощо. Задум же викладу цього матеріалу визрівав довго, тривало формувався й нарешті реалізувався внаслідок «суто візуального» прочитання поетичних і прозових творів В. Сосюри.

² Звертаємо увагу: тут і далі наведені уривки подано в записах І. Гуржія, а не з оригіналу.

³ На вулиці Леніна, 68 В. Сосюра проживав впродовж 1935–1941 та 1944–1957 рр. а потім переїхав на вулицю М. Коцюбинського (1957–1965 рр.).

⁴ У редакційній статті газ. «Правда» від 2 липня 1951 р. під назвою «Проти ідеологічних перекручень у літературі» В. Сосюру було піддано нищівній критиці за опублікований в журналі «Звезда» (1951, № 5) вірш «Любіть Україну!».

⁵ Цей термін застосовував у своїй творчості й В. Сосюра.

⁶ Тут і далі при цитуванні В. Сосюри зазначені сторінки його роману «Третя рота» (К.: Український письменник, 1997).

⁷ Так вважав В. Сосюра, але насправді І. Кулик 1937 р. був репресований, а помер в ув'язненні 14 жовтня 1941 р.

⁸ Життя поета трагічно обірвалось також у в'язниці 3 листопада 1937 р.

⁹ «Роліт» — житловий будинок письменників по вул. Б. Хмельницького, 68.

¹⁰ Поема «ДПУ» написана в 1928 р.